

26. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 127, description 1009, file 514.
27. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 127, description 1009, file 547.
28. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 127, description 1012, file 3354.
29. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 127, description 1012, file 3748.
30. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 127, description 1009, file 917.
31. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 127, description 1009, file 984.
32. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 127, description 1009, file 992.
33. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 127, description 1009, file 1001.
34. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 127, description 1009, file 1017.
35. The inhabited places of the Russian Empire in 500 or more inhabitants according to the first general census of the population of 1897. (1905). St. Petersburg (in Rus.).

УДК 94:355](477)"1648/1764 ":35.072.22

Утвенко В. В.*,
кандидат історичних наук, доцент,
Міжрегіональна Академія управління персоналом,
Київ, Україна, vovautv@ukr.net

ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ В УКРАЇНІ В РОКИ ГЕТЬМАНУВАННЯ К. РОЗУМОВСЬКОГО ТА АНТИКОРУПЦІЙНІ ЗАХОДИ ГЕТЬМАНСЬКОГО УРЯДУ

Анотація. Досліджено корупційні прояви в Лівобережній Україні за часів гетьманування Кирила Розумовського (1750-1764 рр.), передусім зловживання службовим становищем з боку козацької старшини та посадових осіб органів місцевого самоврядування. Розглядаються витoki корупції в Козацькій Україні та їх прояви в другій третині XVIII ст., а також основні форми зловживання службовим становищем з боку козацької старшини, міських урядовців, управителів гетьманських маєтностей та рядових козаків: привласнення державних та міських грошей; привласнення козацьких ґрунтів та іншого майна; незаконне використання возів та коней козаків, посполитих і міщан; хабарництво та здирство; незаконне будівництво млинів; свавільні арешти посадових осіб; зловживання в ухваленні судових рішень. Висвітлюються заходи гетьманської адміністрації з протидії зловживанню службовим становищем з боку посадових осіб Гетьманщини: скарги населення до Генеральної військової канцелярії та Генерального військового суду; зобов'язання чиновників повернути привласнені кошти або майно; штрафні санкції; попередження урядовців про звільнення з займаної посади або реальне звільнення; ув'язнення на певний термін козацької старшини та міських урядовців.

Ключові слова: Генеральна військова канцелярія, Гетьманщина, зловживання службовим становищем, козацька державність, корупція.

Аннотация. Исследовано коррупционные проявления в Левобережной Украине во время гетманства Кирилла Разумовского (1750-1764 гг.), прежде всего, злоупотребления служебным положением со стороны казацкой старшины и должностных лиц органов местного самоуправления. Рассматриваются истоки коррупции в казац-

* Utvenko V. V. Ph.D. in History, Associate Professor, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine. vovautv@ukr.net

ABUSING OF POWER IN UKRAINE IN THE PERIOD OF HETMANSHIP OF KYRILLO ROZUMOVSKYI AND ANTICORRUPTION ACTIONS OF HETMAN GOVERNMENT

кой Украине и их проявления во второй трети XVIII в., а также основные формы злоупотребления служебным положением со стороны казацкой старшины, городских властей, управляющих гетманских имений и рядовых казаков: присвоение государственных и городских денег; присвоение казацких земель и другого имущества; незаконное использование подвод и коней казаков, крестьян и мещан; взяточничество и вымогательство; незаконное строительство мельниц; произвольные аресты должностных лиц; злоупотребления в принятии судебных решений. Освящаются основные мероприятия гетманской администрации по противодействию злоупотреблению служебным положением со стороны должностных лиц Гетманщины: жалобы населения Гетманщины в Генеральную войсковую канцелярию и Генеральный войсковой суд; обязательства чиновников вернуть присвоенные средства или имущество; штрафные санкции; предупреждения чиновников об освобождении от занимаемой должности или реальное увольнение; тюремное заключение на определённый срок казацкой старшины и городских чиновников.

Ключевые слова: Генеральная войсковая канцелярия, Гетманщина, злоупотребление служебным положением, казацкая государственность, коррупция.

Abstract. Corruption deeds in the Left bank of Ukraine under the hetmanship of Kyrylo Rozumovskiy (1750-1764), dealt first of all with abusing of power of the Cossacks head officers and officials of the organs of local self-government are studied. The roots of corruption in the Cossack Ukraine and their manifestation in the second third of the XVIII century as well as the main forms of abusing of power of the Cossacks head officers, city officials, the bailiffs of the hetman landed property and rank and file Cossacks: appropriation of the state and the city goods; appropriation of the Cossack lands and other goods, illegal use of carts and the horses of the Cossacks, the state serfs, the city inhabitants; the bribery and extortion, illegal building of the mills, willful arrests of the officials; abusing dealt with legal decisions are discussed. There are elucidated the measures of Hetman administration to counteract abusing of power of officials of Hetman state: the complaints of the inhabitants to the General military office and to the General military court; the obligations of the officials to return the appropriated money or goods; the penalty sanctions, noticing officials about the dismissals from the taken seat or real dismissals, the imprisonment for some period Cossack head officers and the city officials.

Key words: General military office, Hetman state, abusing of power, Cossack statehood, corruption.

Постановка проблеми. Корупційні прояви в Україні, включаючи зловживання службовим становищем з боку посадових осіб, та боротьба з ними завжди були і залишаються однією з найголовніших проблем розвитку українського суспільства, при цьому використання службового становища для покращення власного добробуту було характерне для посадових осіб нашої держави задовго до проголошення незалежності України. Яскравим прикладом цього є Українська козацька держава — Гетьманщина, яка існувала упродовж другої половини XVII — XVIII ст. І хоча гетьманська адміністрація вживала низку заходів, спрямованих на боротьбу з корупційними проявами та зловживанням службовим становищем з боку урядовців, ці зусилля не завжди досягали бажаних результатів. Яскравим прикладом цього є доба гетьманування Кирила Розумовського (1750-1764 рр.).

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання внутрішньої політики гетьмана К. Розумовського було предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців, зокрема В. Горобця, О. Гуржія, О. Путра, Б. Скитського, В. Смоля, В. Степанкова та ін. [1-6]. Водночас проблема корупційних проявів в тогочасному українському суспільстві та заходи гетьманського уряду, спрямовані на боротьбу з ними, фактично залишилися поза увагою в вітчизняній історіографії.

Мета статті — на основі залучення архівних матеріалів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві висвітлити корупційні прояви в українському суспільстві за часів гетьманування К. Розумовського, насамперед,

зловживання службовим становищем з боку представників влади, та контрзаходи гетьманської адміністрації, спрямовані на боротьбу з цими проявами.

Основні результати дослідження. Проблема корупції в Козацькій Україні, особливо зловживання службовим становищем з боку козацької старшини, виникла одразу після Української національної революції 1648 — 1676 рр., започаткованої Б. Хмельницьким та його соратниками. Цьому сприяли і кардинальні революційні зміни соціально-економічного та суспільно-політичного характеру, які відбулися в ході Хмельниччини.

У результаті національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького на території Наддніпрянської України було ліквідоване землеволодіння польських магнатів та шляхти, польської корони, а також католицької церкви. Залишилося лише нечисленне землеволодіння української православної шляхти та православних монастирів, а більша частина населених пунктів перейшла в розряд “вільних військових сіл”, землі яких формально вважалися власністю держави (“Війська Запорозького”).

Наявність великої кількості вільних земель та присутність на всіх рівнях державної влади козацької старшини (до складу якої увійшла й українська православна шляхта) призвели до зловживання службовим становищем, адже в козацької старшини завжди існувала спокуса привласнити земельні угіддя разом із селами, особливо ті, які гетьманський уряд надавав їм у тимчасове користування за службу у війську. Масове роздавання сіл козацькій старшині, а також православним монастирям розпочалося за часів гетьманування І. Самойловича (1672 — 1709 рр.) і продовжилось за гетьманів І. Мазепи (1687 — 1709 рр.) та І. Скоропадського (1708 — 1722 рр.), причому, за підрахунками І. Гуржія, на кінець гетьманування І. Скоропадського в руках козацької старшини та православних монастирів перебувало не менше 200 сіл [2, с. 7].

Крім гетьманів право на роздачу сіл отримали і козацькі полковники, про що свідчать численні універсали українських полковників, особливо часів І. Мазепи [7, с. 545-619]. При цьому нерідко полковники зловживали під час роздавання земель, іноді навіть закріплювали за собою цілі села, на що досить різко реагувала гетьманська адміністрація, зобов'язуючи в окремих випадках повернути привласнені села. Подібні зловживання з боку козацької старшини тривали і упродовж XVIII ст., в тому числі й в період гетьманування К. Розумовського (1750 — 1764 рр.), що призвело до різкого скорочення “вільних військових” сіл. Після смерті І. Скоропадського до боротьби з масовим “привласненням” вільних військових сіл долучилися Перша Малоросійська колегія (1722 — 1727 рр.), якій вдалося упорядкувати процес роздачі маєтностей і навіть повернути деякі села у власність “Війська Запорозького”, та так зване “правління гетьманського уряду” (1734 — 1750 рр.). Боротьбу з привласненням козацьких земель вів також і уряд Кирила Розумовського.

Вже наприкінці XVII — в першій половині XVIII ст. в Лівобережній Україні значних масштабів набула корупція. Це було, з одного боку, пов'язане з запровадженням орендних зборів на роздрібну торгівлю горілкою, тютюном та дьогтем, де застосовували корупційні схеми, а з іншого боку, тяжкими наслідками військової повинності рядового козацтва, яке все більше намагалось уникнути військової служби і цим користувалася козацька старшина, особливо на сотенному

рівні, яка за хабар чи за певну послугу могла звільнити того чи іншого козака від одного чи декількох військових походів.

Прийшовши до влади К. Розумовський зіштовхнувся зі значною корупцією на центральному і, особливо, на місцевому рівні. Причому зловживали службовим становищем як полковники, так і сотники, представники козацької старшини, заможного козацтва і навіть війти та міські урядовці. Від початку гетьманування К. Розумовський, а на практиці його уряд в особі Генеральної старшини та Генеральної військової канцелярії (сам Гетьман більшість часу проводив у Санкт-Петербурзі та Москві) намагався протидіяти зловживанню службовим становищем урядовцями, хоча часто антикорупційні заходи не давали бажаних результатів.

Вже в перші роки правління К. Розумовського гетьманський уряд виявив значну невідповідність доходів з гетьманських маєтностей, що свідчило про масштаби зловживань з боку їхніх управителів. У зв'язку з цим була створена слідча комісія з гетьманських урядовців, яка встановила великі розкрадання коштів управителями гетьманських маєтностей. Це викликало значний резонанс в Лівобережній Україні.

Розслідування казнокрадства в рангових гетьманських маєтностях під час переходу їх від Канцелярії міністерського правління до управління гетьмана К. Розумовського тривало упродовж січня-травня 1751 р., при цьому були зафіксовані великі розходження в сумі зібраних коштів за 1750 р.; між тими відомостями, які встановило слідство та відомостями, поданими колишньою міністерською канцелярією та управителями гетьманських маєтностей в Почепі, Шептаківській, Бакланській волостях та Будиському дворі (більшість гетьманських маєтностей були розташовані саме в Стародубському полку). Масштаби корупції управителями гетьманських маєтностей оцінювалися, якщо брати до уваги вартість зерна та вина (горілки), в десятки тисяч рублів, що було величезною на той час сумою. Слідство тривало фактично півроку, більшу частину вкрадених коштів довелося повернути. Управителі маєтностей позбулися посад і щодо них завели кримінальну справу (про термін та характер покарання в тогочасних джерелах не вказується) [8, арк. 4, 11 зв., 16-17].

Упродовж гетьманування К. Розумовського історичні джерела фіксують випадки розкрадання державних фінансів, при цьому покарання винних були незначними і зводилися до зобов'язання повернути кошти до Військового скарбу та в гіршому випадку — усунення від служби урядовців. Загалом вироки, які виносилися в Гетьманаті в 50 — 60-х рр. XVIII ст. в справах розкрадання коштів чи зловживання службовим становищем були досить м'якими у порівнянні з російськими землями, де за хабарництво чи розкрадання державних фінансів могли ув'язнити чи навіть стратити. Але гетьманський уряд все ж таки намагався боротися зі зловживанням службовим становищем урядовцями і тому притягував винних до відповідальності.

Казнокрадство в гетьманських маєтностях мало місце і в наступні роки. Приміром, у 1759 р. розслідувалася справа казнокрадства та інших зловживань управителя Почепської волості Андрія Зубрицького, який використовував частину зібраних на Гетьмана коштів на власні потреби, брав зерно, деякі речі з гетьманського маєтку, а також чинив наругу над почепськими жителями. Зрештою, слідство зобов'язало Зубрицького скласти звіт про доходи та видатки з

Почепської волості, повернути привласнені кошти, а сам Зубрицький через деякий час позбувся посади [9, арк. 2, 2 зв., 17 — 18, 22, 30].

Крім управителів гетьманських маєтностей використовували державні кошти на власні потреби також представники козацької старшини і навіть рядові козаки та міські урядовці. Так, у червні 1755 р. слідством був допитаний військовий канцелярист Григорій Янішевський, якого звинуватили у використанні коштів, призначених на утримання російських військ, на власні потреби, за що він був на момент слідства відсторонений від виконання службових обов'язків [10, арк. 1, 2, 2 зв., 4, 4 зв.].

До виявлення корупції залучалися спеціальні лічильні комісії. У 1757 р. був зафіксований випадок розкрадання коштів переяславськими міськими урядниками на суму 64 руб. 45 коп., які призначалися на потреби гетьманського уряду. Цю справу розслідував переяславський магістрат та лічильна комісія з представників козацької старшини. Зрештою, магістрат та лічильна комісія зобов'язала переяславських урядовців повернути витрачені ними кошти [11, арк. 1 — 3].

За зловживання казенними коштами козацькі службовці віддавалися під суд, зазнавали переслідування і подальшого покарання. Так, у липні 1762 р. до відповідальності притягнули роменського козака Михайла Чернецького, який привласнив 600 руб. із суми консистентських податків у Лубенському полку. Суд зобов'язав Чернецького повернути привласнені кошти, а в разі нестачі суми йому мала допомогти родина або він мав продати частину власного майна. Крім цього Чернецького звільнили від виконання військових обов'язків виборного козака [12, арк. 2, 4, 4зв.]. У 1764 р. до відповідальності притягли новоміського сотенного писаря Миколу Колосовського (Стародубський полк), який використав 50 руб. з міського бюджету на власні потреби. Під загрозою звільнення з посади Колосовський був зобов'язаний повернути витрачені ним кошти [13, арк. 1 — 2].

Крім привласнення та використання коштів не за призначенням козацька старшина, надто ж на місцевому рівні, все більше вдавалася до вимагання хабарів, як в посполитих, так і козаків. Масштаби такого хабарництва були досить значними, тому гетьманський уряд досить жорстко реагував на це явище. І хоча на відміну від російських земель урядовців-хабарників не саджали до в'язниці та не страчували, вони могли позбутися посад. Так, у 1750 р. за хабарництво був позбавлений посади протоколіста військовий канцелярист Матвій Афанасєв [14, арк 2-3].

Показовим прикладом покарання за хабарництво може бути справа зінківського сотенного писаря (Гадяцький полк) Василя Бутенка та сотенного хорунжого Якова Кривобока, яка провадилася упродовж березня 1755 р. Підсудні звільняли козаків від підводної повинності, а за надані “послуги” брали по 1 руб. хабара. За такі дії гетьманський уряд позбавив їх займаних посад [15, арк 38 — 39; 46 — 47].

За гетьманування К. Розумовського поширилося зловживання службовим становищем не лише полкової та сотенної старшини, а й міських урядовців. Ці зловживання мали різні форми: від незаконного будівництва млинів, до підробки печаток, незаконних арештів посадових осіб, незаконних поборів та несправедливого вирішення судових справ, неповаги до гетьманської влади, при цьому в багатьох випадках гетьманський уряд практично не реагував на подібні зловживання, а якщо і реагував — то покарання були незначними і зводилися до по-

переджень, а в гіршому випадку — до штрафів чи позбавлення посад. Приміром, кобеляцький сотник Янович (Полтавський полк), який незаконно в 1749 — 1750 рр. побудував млин на міській греблі та не брав участі в її ремонті, відбувся лише попередженням та мав сплатити до військового скарбу певний податок [16, арк.4 — 5].

Центральна влада Гетьманщини забезпечувала і контроль за дотриманням законності взаємовідносин між різними органами влади. У 1753 р. погарський сотник Стародубського полку Володимир Соболевський безпідставно заарештував та тримав під вартою місцевого вйта. Лише скарга вйта до Генеральної військової канцелярії змусила сотника відпустити арештанта, при цьому Соболевський за свою свавільну поведінку не поніс жодного покарання [17, арк. 2, 2 зв.].

Цього ж року Кирило Розумовський звільнив з посади Генерального військового підскарбія Михайла Скоропадського за те, що той нехтував владою Гетьмана. Він виступив проти гетьманської економічної канцелярії, куди входили радник Розумовського Теплов та троє впливових козацьких старшин, а також брав незаконні побори з козаків. Тому Гетьман заборонив Скоропадському покидати Глухів без його дозволу [4, с. 63 — 65].

Упродовж 1750 — 1755 рр. розслідувалася справа стародубського городового отамана Федора Яскевича, який здійснював свавільні арешти, а також на свій розсуд випускав з в'язниці арештантів, використовуючи їх для робіт у власному господарстві. Крім цього Яскевич бив міщан та козаків, стягував з них незаконні побори. Результатом слідства було звільнення Федора Яскевича з посади городового отамана [18, арк. 2-5; 18-19, 31-33, 43-44]. У 1755 р. позбувся своєї посади осавул стародубської полкової артилерії Стефан Кочержинський за незаконне стягнення зборів на полкову артилерію з власників торговельних лавок у м. Стародубі [19, арк. 3-5]. У 1759 р. були оштрафовані члени миргородського полкового суду за несправедливе рішення у судових справах [20, арк. 2 — 3]. У жовтні 1762 р. був звільнений з посади смілянського сотенного писаря (Лубенський полк) Іван Сербин за фальсифікацію присяжних листів [21, арк. 8-10].

За часів гетьманування К. Розумовського одним з найбільш поширених зловживань службовим становищем урядовців були постійні утиски рядових козаків. Вони полягали у захопленні козацького майна, примушуванні козаків працювати на себе, відправці їх на далекі відстані, фізичному насиллі тощо. Часто винуватці залишалися непокараними, але нерідко вони притягалися до відповідальності.

Одним з поширених способів боротьби козаків проти свавілля урядовців у середині XVIII ст. було подання скарг на свого кривдника до Генеральної військової канцелярії та судів усіх рівнів.

Ці скарги в більшості випадків не залишалися поза увагою. Саме численні звернення козаків свідчили про масштаби зловживань урядовців за часів гетьманування К. Розумовського. Так, у грудні 1750 р. козаки Старосанжарівської сотні написали листа полтавському полковнику Андрію Горленку, звинувативши свого сотника в захопленні ґрунтів, сіна, незаконних поборах хлібом та грішми, залученні козаків та посполитих до підводної повинності та до робіт у власному дворі. Нарешті, старосанжарівський сотник застосовував і фізичне насилля до своїх підлеглих. Сотник не поніс жодного покарання, проте мав серйо-

зну розмову з полтавським полковником. Після неї посадовець зупинив утиски козаків і навіть розпочав повернення захопленого козацького майна [22, арк. 1-2].

Регулярно органам влади Гетьманщини доводилося припиняти і порушення прав окремих козаків з боку старшини. У 1754 — 1755 рр. козак Омельницької сотні Миргородського полку Матвій Лубенець подавав скарги до Генерального військового суду на власного сотника Григорія Остроградського, звинувачуючи його в насильстві над собою. Втручання суду припинило утиски Лубенця Остроградським, але відомостей про покарання сотника в цій справі немає [23, арк. 1-5, 18-20].

Траплялися випадки, коли козацька старшина фактично уникала покарання за утиски козаків, їхнє пограбування. Наприклад, у Стародубському полку, ще не займаючи жодної посади, військовий товариш Павло Скорупа у 1755 р. зі своїми людьми забрав у хорунжого Данченка 30 копиць сіна. Данченко поскаржився до полкового суду, який зобов'язав Скорупу повернути сіно та компенсувати інші збитки. Ставши у 1758 р. полковим обозним, Скорупа посилив утиски козаків, не понісши за це жодних покарань [24, с. 82].

Проте були й непоодинокі випадки, коли козацька старшина належно відповідала за утиски козаків та зловживання службовим становищем. Так, у 1750 р. з чернігівського полковника Божича та деяких представників полкової старшини було стягнуто штраф у розмірі 24 руб. [25, арк. 145, 148]. У грудні 1754 р. були покарані старосанжарівський сотник (Полтавський полк) Іван Згурков та сотенний хорунжий Остап Білченко за те, що використовували козака Андрія Семиліта та його товаришів у приватних справах (залучали до робіт у власні двори, посилали в далекі відрядження за власний рахунок, збирали гроші понад норму і навіть забирали ґрунти). Так, Андрія Семиліта відрядили за 321 версту до Глухова, під час чого він витратив 3 руб. 21 коп. Суд заборонив сотенній старшині утискати козаків під загрозою позбавлення посад, зобов'язав повернути козакам захоплені ґрунти, а Андрію Семиліті компенсувати витрати удвічі [26, арк. 2, 3, 9, 10].

У 1755 р. 27 козаків Новосанжарівської сотні (Полтавський полк), зокрема Яків Яценко та Сидір Лихогруд, подали скаргу на сотника Петра Сулиму. Той за найменшої провини заарештовував та заковував в кайдани виборних козаків, збирав побори з них від 3 до 5 руб., грабував посполитих, посилав козаків у своїх справах на далеку відстань, використовував підводи та коней козаків для власних потреб, залучав по двоє до робіт у своєму дворі. Справа дійшла до Генеральної військової канцелярії та полтавського полковника Горленка. Сулиму викликали до Генеральної військової канцелярії. Однак перед цим він був у полковій канцелярії, де вже 29 козаків звинуватили його в поборах від 1 до 5 руб., знущаннях та використанні у власних потребах. Зрештою, суд зобов'язав Сулиму повернути захоплене майно козаків та наклав на нього великий штраф. У випадку повторення зловживань Сулимі загрожувало звільнення з посади [27, арк. 1-3, 6, 13 зв., 14, 19, 19 зв.].

Проте подекуди позиція влади Гетьманщини щодо старшини була принциповою. Так, у листопаді 1763 р. був звільнений з посади смілянський сотник (Лубенський полк) Григорій Громіка за те, що використовував козаків у приватній службі, привласнював козацький ліс, ґрунти, майно, а на його місце був призначений значковий товариш Афанасій Костовський [28, арк. 2, 3, 5].

Вироки, винесені урядовцям, свідчили про те, що політика визискування козаків окремими представниками козацької старшини йшла врозрід з політикою гетьманської адміністрації, оскільки послаблювала військову могутність Гетьманщини. Тому гетьманський уряд вживав заходів для боротьби з подібним явищем. З цим боровся і Гетьман К. Розумовський, який універсалом від 1754 р. заборонив козацькій старшині залучати козаків до робіт, посилати в походи поза чергою, брати незаконні побори та відбирати ґрунти [5, с. 51 -52].

Слід підкреслити, що від свавілля козацької старшини страждали не лише рядові козаки, а й міщани та посполиті, при цьому на відміну від козацтва, яке служило у війську та певною мірою було захищене від урядовців, міське та сільське населення не мало таких привілеїв, до того ж урядовці, грабуючи міське та сільське населення, як правило уникали серйозних покарань. Єдиним захистом міщан та посполитих від свавілля урядовців було подання скарг до Генеральної військової канцелярії та Генерального військового суду, які могли обмежити апетити козацької старшини. Були також випадки, коли міське населення вступало в боротьбу з козацькою старшиною за свої права. Так, упродовж 1752 — 1753 рр. розглядалася справа про боротьбу мглинських міщан (Стародубський полк) проти захоплення місцевим сотником магістратського майна та переведення міщан під свою протекцію, при цьому міський уряд подав скарги одразу на ім'я Гетьмана Кирила Розумовського та Генерального військового писаря Михайла Турковського. Зрештою, гетьманський уряд зобов'язав сотника повернути захоплене ним магістратське майно [29, арк. 5, 7, 8].

Водночас, у 50 — 60-х рр. XVIII ст. спостерігається зловживання міських урядовців як щодо міщан, так і стосовно козаків. Непоодинокими були факти розкрадання коштів міськими урядовцями.

У 1751 р. київський сотник Павло Гудима разом із сотенною старшиною та козаками подали скаргу на київський магістрат за свавільні арешти козаків, побої та заборону шинкувати горілкою. І хоча гетьманський уряд і став на бік козаків, магістратські урядовці не понесли жодного покарання [30, арк. 1-2, 7, 10]. У липні 1755 р. вже київському магістрату була подана скарга від козаків київської сотні Гната Борака та Івана Пашенка на міських урядовців за напад на козацькі двори, завдання побоїв та захоплення майна. На відміну від старшинських урядовців магістрат доволі швидко вирішив цю проблему, зобов'язавши міських урядовців повернути захоплене майно під загрозою ув'язнення [31, арк. 4, 4зв.].

Часто об'єктами неправомірних дій ставали посадові особи місцевого самоврядування. У 1756 р. новгород-сіверський війт Афанасій Томелавський незаконно заарештував, позбавив посади та привласнив майно бурмиистра новгород-сіверського магістрату Григорія Сухоти. Лише під загрозою звільнення з посади Томелавський скасував своє рішення та повернув майно Григорію Сухоті [32, арк.1-2].

Міські урядовці несли відповідальність за утиски і пограбування козаків та міщан. Так, у 1753 р. Генеральний військовий суд розглядав скаргу членів переяславського магістрату і міщан м. Переяслава на війта Кирила Савонова, якого звинуватили в побитті міщан, захопленні коней та привласненні магістратських коштів. На час слідства Савонов був відсторонений від виконання обов'язків переяславського міського голови [33, арк. 2-5; 14-15]. Зрештою, у 1754 — 1756 рр. було проведене нове слідство і Савонов був остаточно звільнений з посади місько-

го голови за розкрадання казенних коштів, побої та захоплення майна у міщан, а на його місце було призначено значкового товариша Стефана Драгоманова [34, арк.1-3, 38-42].

У 1755 р. полтавському магістрату заборонили використовувати підводи та коней козаків для виконання містом підводної повинності під загрозою розпуску магістрату, при цьому деякі міські урядовці позбулися посад [35, арк. 2-5]. У 1757 р. під загрозою втрати посад переяславським магістратом за допомогою полкового уряду вдалося стягнути з міських урядників розтрачені казенні гроші (сума стягнених грошей не вказується в документі) [36, арк. 2 — 4; 6 — 8]. У 1763 р. вже в згаданій Київській сотні за донесенням війта, міських урядовців та міщан київського магістрату було звільнено з посади магістратського писаря, колишнього військового канцеляриста Якова Давидовського за обирання міських мешканців [37, арк. 3 — 4].

Поширеним явищем за часів К. Розумовського було зловживання службовим становищем козаками, яке полягало у привласненні сусідських ґрунтів, а надто ж у дезертирстві під час бойових дій. При цьому дезертирство козаків набувало широких масштабів. Так, у 1757 р. з Київського гарнізону була зафіксована втеча 196 козаків з різних полків. У тому самому році з російсько- турецького кордону втекло 149 козаків зі Стародубського полку. Масова втеча козаків фіксувалася в Переяславському та інших полках. Свої втечі рядові козаки пояснювали важкою козацькою службою, а особливо утисками, що їх вони зазнавали як від представників козацької старшини, так і російських офіцерів [4, Ч. I. — №9. — С.153-154].

Саме на дезертирство військових козацька старшина дуже жорстко реагувала, ледь не силоміць притягуючи козаків-дезертирів до виконання службових обов'язків. У 1761 р. за втечу з регулярної армії були покарані козаки Любецької сотні Київського полку Денис Вечірній, Корній Сердюк та Назар Тарасевич, яким дали по два позачергових наряди в регулярній армії [38, арк.2 — 3, 3зв.]. У січні 1763 р. позачерговими нарядами за ухиляння від військової служби був покараний корибутівський сотник Прилуцького полку Василь Рудківський [39, арк. 3 — 6].

Висновки. Основними формами зловживання службовим становищем з боку козацької старшини, міських урядовців, управителів гетьманських маєтностей та рядових козаків за часів гетьманування К. Розумовського були: привласнення державних та міських грошей; привласнення козацьких ґрунтів та іншого майна; незаконне використання підвод та коней козаків, посполитих і міщан; хабарництво та здирство; незаконне будівництво млинів; свавільні арешти посадових осіб; зловживання в ухваленні судових рішень.

Такі утиски козаків набувши значного розмаху, не завжди оперативно розглядалися козацькими органами влади. Вони вчинялися як козацькою старшиною, так і міськими урядовцями.

Слід також підкреслити, що козацька старшина та магістратські урядовці утискали також посполитих і міщан. У свою чергу, реєстрове козацтво, прагнучи уникнути військової служби, ухилялося від військових походів, а найбільш поширеним явищем було дезертирство козаків із війська під час бойових дій, при цьому вони пояснювали свою поведінку утисками з боку російських офіцерів та козацької старшини.

Масштаби корупції та зловживань службовим становищем за часів гетьманування К. Розумовського набули таких розмірів, що гетьманська адміністрація змушена була вживати ряд контрзаходів з метою протидії таким зловживанням. До цього спонукали постійні скарги козаків, міщан, а також посполитих до Генеральної військової канцелярії та Генерального військового суду, які часто адресувалися Гетьманові.

Щодо протидії корупції та зловживань службовим становищем козацькою старшиною та міськими урядовцями, то варто підкреслити, що в більшості випадків владні кола уникали покарань за свої дії. Українська Феміда, на відміну від російської, була помітно м'якшою, обмежувалася попередженнями, погрозами звільнення з посад винних у зловживаннях службовим становищем та поверненням майна потерпілим козакам, міщанам і посполитим, а також вкрадених чи використаних не за призначенням державних чи міських коштів.

Однак, були непоодинокі випадки, коли найбільш незаконослухняних чиновників звільняли з посад чи виписували їм значні штрафи, які іноді перевищували подвійну суму завданих чиновниками збитків. Тюремні ув'язнення козацької старшини та міських урядовців практикували в часи гетьманування К. Розумовського досить-таки рідко. Вищу міру покарання могли застосовувати за найтяжчі злочини (наприклад, вбивства).

Основними формами протидії зловживанню службовим становищем посадових осіб за часів гетьманування К. Розумовського були:

- постійні скарги населення Гетьманщини до Генеральної військової канцелярії та Генерального військового суду, які розглядалися цими інстанціями, про що свідчать тогочасні джерела;
- винесення судових вироків, що зобов'язували представників козацької старшини та міських урядовців повертати награтоване в козаків, посполитих та міщан майно; витрачені не за призначенням або привласнені бюджетні кошти;
- застосування штрафних санкцій;
- винесення попередження про те, що в разі повторення зловживань службовим становищем посадова особа буде звільнена з державної чи міської служби;
- звільнення з займаної посади державного чи міського службовця за утиски та збитки, заподіяні козакам, посполитим чи міщанам; розтрату чи привласнення державних або міських коштів, хабар;
- практикувалося також ув'язнення на деякий термін посадових осіб, найчастіше міських урядовців, рідко козацької старшини;
- винесення смертних вироків чи конфіскація майна в урядовців за зловживання службовим становищем за часів гетьманування К. Розумовського не практикувалося.

Але була і зворотна медаль протидії зловживанню службовим становищем посадових осіб Гетьманщини, адже досить м'які судові вирoki, що їх виносила українська Феміда, сприяли поширенню подібних зловживань, бо урядовці знали, що за утиски населення, привласнення їхнього майна, розкрадання бюджетних коштів, хабар, свавілля вони не понесуть суворого покарання, їх не буде страчено, не конфіскують їхнє майно (особливо це стосувалося козацької старшини — головного привілейованого стану Гетьманщини), рідко коли ув'язнять.

Та й вирoki, винесені Генеральним військовим судом чи судами інших інстанцій, за винятком позбавлення посад, не завжди виконувалися. Нарешті, впли-

вова козацька старшина, заможні козаки та міщани мали можливість оскаржити ці вироки.

Подальші дослідження проблематики проявів корупції й зловживань у Гетьманаті періоду К. Розумовського має бути спрямовано на вивчення ефективності й дієвості судової системи і системи виконавчих інституцій, які були суттєвим чинником протидії правопорушенням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України / В. Горобець. — К.: Інститут історії України НАН України, 2009. — 271 с.
2. Гуржій О. І. Еволюція соціальної структури селянства Лівобережної та Слобідської України (друга половина XVII — XVIII ст.) / О. І. Гуржій. — К. Інститут історії України НАН України, 1994. — 107 с.
3. Гуржій О.І. Політико-адміністративне й територіальне реформування Гетьманщини у XVIII ст.: причини, перебіг, наслідки / О. І. Гуржій. — К.: Інститут історії України НАН України, 2015. — 80 с.
4. Путро О. І. Гетьман К. Розумовський та його доба (з історії української державотворення XVIII ст.) / О. І. Путро: монографія: в 2-х ч. — К.: ДАКККіМ, 2008. — Ч. I. — 240 с.; Ч. II. — 288 с.
5. Скитский Б. В. Гетманщина накануне её падения (очерки быта) / Б. В. Скитский. — Владикавказ, 1928. — 57 с.
6. Смолій В. А. Українська державна ідея XVII — XVIII століть: шляхи формування, еволюції, реалізації / В. А. Смолій, В. С. Степанков. — К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1997. — 367 с.
7. Універсали Івана Мазепи (1687 — 1709). — Київ-Львів: НТШ, 2002. — 757 с.
8. Центральний державний історичний архів України, м Київ (ЦДІАК України), ф.51, оп. 3., спр. 11022.
9. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 11033.
10. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 12752.
11. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 1, спр. 1633.
12. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 17027.
13. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 17530.
14. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 9811.
15. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 12787.
16. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 10041.
17. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 12012.
18. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 10237.
19. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 13449.
20. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 1978.
21. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 17038.
22. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 10606.
23. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 12251.
24. Лазаревский А. М. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления / А. М. Лазаревский. — К.: Тип. Милевского, 1888. — Т. 1: Полк Стародубский. — 506 с.
25. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 9918.

26. ЦДАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 12273.
27. ЦДАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 12269.
28. ЦДАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 17922.
29. ЦДАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 11300.
30. ЦДАК України, ф. 51, оп.1, спр. 591.
31. ЦДАК України, ф. 51, оп.1, спр. 1335.
32. ЦДАК України, ф. 51, оп.3, спр. 13619.
33. ЦДАК України, ф. 51, оп.1, спр. 1133.
34. ЦДАК України, ф. 51, оп.1, спр. 1530.
35. ЦДАК України, ф. 51, оп.3, спр. 12877.
36. ЦДАК України, ф. 51, оп.1, спр. 1633.
37. ЦДАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 7734.
38. ЦДАК України, ф.51, оп.3, спр. 16180.
39. ЦДАК України, ф.51, оп.3, спр. 17095.

REFERENCES

1. Gorobets, V. (2009).. Government and Society of Hetmanate. Research on political and social history of early modern Ukraine. Kyiv: NASU Institute of History of Ukraine (in Ukr.).
2. Gurzhiy, O. I. (1994). Evolution of social structure of peasantry of the Left Bank and Sloboda Ukraine (second half of the XVII — XVIII centuries), Kyiv: NASU Institute of History of Ukraine (in Ukr.).
3. Gurzhiy O. I. (2015). Political-administrative and territorial reforming of Hetmanate in the XVIII century: causes, course, consequences. Kyiv: NASU Institute of History of Ukraine (in Ukr.).
4. Putro, O. I. (2008). Hetman K. Rozumovskyi and his age (from the history of Ukrainian state building in the XVIII century): in 2 parts. Kyiv: National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts (in Ukr.).
5. Skitskii, B. V. (1928). Hetmanate on the eve of its fall (essays of everyday life). Vladikavkaz (in Rus.).
6. Smolii, V. A. & Stepankov, V. S. (1997). The Ukrainian state idea of the XVII — XVIII centuries: ways of formation, evolution, realization. Kyiv: Publishing House "Alternatives" (in Ukr.).
7. Universals of Ivan Mazepa (1687 — 1709) (2002). Kyiv-Lviv: NTSh (in Ukr.).
8. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 11022.
9. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 11033.
10. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 12752.
11. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 1, file 1633.
12. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 17027.
13. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 17530.
14. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 9811.
15. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 12787.
16. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 10041.
17. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 12012.
18. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 10237.
19. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 13449.

20. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 1978.
21. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 17038.
22. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 10606.
23. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 12251.
24. Lazarevskii, A. M. (1888). Description of the Old Little Russia. Materials for the history of settlement, land ownership and management. Vol. 1: Polk Starodubsky. Kyiv: Publishing house of Milevskii (in Rus.).
25. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 9918.
26. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 12273.
27. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 12269.
28. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 17922.
29. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 11300.
30. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 1, file 591.
31. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 1, file 1335.
32. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 13619.
33. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 1, file 1133.
34. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 1, file спр. 1530.
35. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 12877.
36. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 1, file 1633.
37. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 7734.
38. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 16180.
39. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 17095.

УДК 378.4.014.12(477-25)КНЕУ"19":929

Чуткий А.І.*,

доктор історичних наук,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»
Київ, Україна. andr32_ukr@ukr.net

РОЛЬ М.В. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКОГО В ПІДВИЩЕННІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ КИЇВСЬКОГО КОМЕРЦІЙНОГО ІНСТИТУТУ

Анотація. Досліджується питання зміни правового статусу Київського комерційного інституту від моменту його заснування у 1906 році (як Вищих комерційних курсів) до 1912 року, коли він був зрівняний у правах з державними вищими навчальними закладами. З'ясовується, що від моменту заснування цього навчального закладу він розглядався його засновником М.В. Довнар-Запольським, як вищий навчальний заклад. Однак процес юридичного набуття таких прав розтягнувся у часі. В травні 1908 року його вдалось реорганізувати на комерційний інститут, але без прав, які мали в освітньому просторі відповідні державні вищі навчальні заклади. Відповідно, почалась тривала боротьба за отримання цих прав, оскільки вони суттєво збільшували шанси випускників Київського комерційного інституту на праце-

* Chutkyi Andrii, Doctor of Historical Sciences, Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman. Kyiv, Ukraine. andr32_ukr@ukr.net

THE ROLE OF M.V.DOVNAR-ZAPOLSKYI IN INCREASING THE LEGAL STATUS OF THE KYIV COMMERCIAL INSTITUTE